

Ольга Білобровець

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ORCID: 0000-0001-6638-3815

bilobrovets@gmail.com

Суспільно-політичні погляди та громадсько-політична діяльність польського демократа Євгенія Старчевського

Вступ

Євгеній Старчевський – польський демократ, публіцист, громадський і політичний діяч тісно пов'язаний з Україною. Його публіцистична спадщина містить думки і положення, які випереджали час, а практична діяльність впливала на розвиток громадського і політичного життя як в Україні, так і в Польщі. До сьогодні глибокого аналізу і гідного узагальнення його думок, етапів життєвого шляху та наслідків діяльності ще не зроблено.

Загальна оцінка діяльності і основні дані з життя Євгенія Старчевського представлено у Польському біографічному словнику, т. 42 у статті, підготовленій Анджеєм Зембою (Zięba, 2004, ss. 281–284). Високу оцінку суспільним поглядам мислителя та аналіз його положень одним з перших зробив у своїй праці Г. Яблонський наприкінці 40-х рр. XX ст. (Jabłoński, 1948). Погляди Євгенія Старчевського на створення нових засад функціонування міжнародних стосунків у післявоєнний час розглянув в статті сучасний польський історик С. Дембський (Dębski, 2012). Зокрема ним було охарактеризовано запропонований Старчевським документ щодо діяльності Ліги народів та інституалізації міжнародної політики. Дослідник гендерної тематики М. Дуда у своїй статті окреслив ставлення Є. Старчевського до жіночого питання, участі жінок у суспільному, політичному житті, зміни підходів до розуміння ролі чоловіка і жінки в сім'ї і її значення в суспільстві (Duda, 2015). Ще одне зацікавлення відомого публіциста – подорожі і видання Путівника по Європі висвітлено у статті Т. Епштейна (Epsztein, 2010). Науковці, які знайомились з публіцистичною творчістю Є. Старчевського, відслідковували його політичну діяльність, однозначно і незаперечно відзначають широту й прогресивність його поглядів і думок. Кожен піднятий ним напрямок суспільної думки вимагає детального та глибоко вивчення і висвітлення. Метою даної статті є аналіз суспільно-політичних поглядів Є. Старчевського, їх

кореляція громадською, політичною і державною діяльністю в Україні та Польщі в перші десятиліття XX ст.

Життєвий шлях. Громадсько-політична і публіцистична діяльність

Євгеній Старчевський народився 17 грудня 1862 року на Волині, у с. Чорці Ковельського повіту у шляхетській родині. Його батько був маршалком шляхти у володимирському повіті, мати, Катажина з Масальських – дочкою Едварда Томаша Масальського, землевласника і письменника та Пауліни з Новосельських. Після початкової домашньої освіти Євгеній навчався у варшавській гімназії, вищу історичну освіту отримав у Дорпаті, юридичну – у Москві. Практичне застосування своїм знанням знайшов на посаді адвоката у Луцьку, де почав працювати у 1888 році. Пізніше частину часу він почав проводити у с. Голопче Володимирського повіту, власником якого став після смерті дядька (Zięba, 2004, s. 281). Можна припустити, що якісна історична та юридична освіта, яку він отримав у визнаних на той час наукових центрах, сприяла формуванню поглядів Старчевського. У своїх публіцистичних працях він розглядає суспільні явища в історичній ретроспективі, визначає причини їх появи, фактори впливу і перспективи їх розвитку. Це приводить його до незвичних, контрверсійних, передових для свого часу висновків та ідей.

Період активної життєвої діяльності Є. Старчевського – це доба демократичних змін, що настали після революції 1905 року в Росії, Перша світова війна, російська лютнева революція, Українська національна революція, творення незалежної Польщі. У цей надзвичайно складний і визначальний для долі багатьох народів і загалом усього світу час він відігравав важливу роль у громадському і політичному житті. У 1905 році спробував свої сили як кандидат у депутати до Державної Думи, пройшовши шлях виборів і програв 1 голос своєму супернику (Epsztein, 2010, s. 409).

У цьому ж році з'являється його перша публіцистична праця – *Еволюція майбутнього: думки на часі* [Ewolucya przyszłości: myśli na dobie], в якій викладено низку теоретичних питань розвитку майбутнього світу, держави, суспільства та особистості. порушується ціла низка важливих суспільних проблем, які він розглядав і доповнював у наступних своїх працях. Вражаючими та практично реалізованими з точки зору сучасності є його погляди, висловлені більш, ніж 100 років тому.

У 1909 році Євгеній Старчевський переїхав до Києва, щоб мати можливість проводити активну політичну та громадську діяльність. У цей час він написав відкритого листа до керівника партії російських націоналістів у Державній Думі III

каденції, землевласника з Поділля П. Балашова і працю *Польська справа* [Sprawa polska]. Прагнення відродження польської державності вимагало чіткого розуміння сутності минулого, сучасного і майбутнього вирішення польського питання. У роботі він підняв питання суспільного розвитку і майбутнього державотворення.

У практичній площині прихильність демократичним ідеям, несприйняття крайніх ідеологій, боротьба з польськими націоналістами зумовила утворення на початку 1914 року у Києві нелегального демократичного об'єднання. У цей час він співпрацює з виданням «Клоси Українське» [Kłosu Ukraińskie], редактором якого був польський демократ Ян Урсин-Замараєв. Початок Першої світової війни давав полякам шанс на вирішення польського питання і відродження польської держави. Очевидною стала актуалізація цього питання у нових умовах. У 1916 році у Києві з'являється книга Є. Старчевського *Наші справи* [Nasze sprawy], появу якої автор пояснює необхідністю представлення своєї позиції, оскільки у пресі поширювалися погляди, шляхи вирішення польського питання і облаштування майбутньої держави переважно ендеками, так як їм належала більшість польської преси.

Польська демократична спільнота в Україні легалізувалася після російської лютневої революції. 26 березня 1917 року у Києві було утворено Польський демократичний союз [Polski Związek Demokratyczny], до правління якого увійшов Є. Старчевський (Polski Związek Demokratyczny, 1917, s. 3). Лідерство у політичному житті в Україні з початку XX століття належало партії Національних демократів (ендекам). Вони стали ініціаторами скликання у березні 1917 року з'їзду польських громадських організацій, активних представників польської спільноти в Києві і провінції усіх політичних спрямувань. Рішенням з'їзду було утворено Польський виконавчий комітет на Русі (ПВК) [Polski Komitet Wykonawczy na Rusi], який став органом репрезентації польського населення в Україні (Zebranie organizacyi polskich, 1917, s. 3).

В умовах швидких змін воєнного часу, проголошенням Королівства Польського на окупованих німцями землях бачення майбутнього польської держави вимагало теоретичних узагальнень та практичних дій. Питаннями побудови польської державності займалася незначна кількість людей. Більшість політиків вирішували практичні питання, користуючись мистецтвом досягнення можливого у даному часі. Політичні дискусії між ендеками і демократами відбувалися на засіданнях польських політичних клубів та різноманітних зібраннях. 15 квітня 1917 року на загальних зборах Польського Демократичного Союзу Є. Старчевський виступив з доповіддю про

становище поляків на трьох розібраних імперіями землях. На зібранні була прийнята резолюція щодо визнання Державної Ради у Варшаві органом влади поляків з необхідністю дослухатися до її політики. Публічні дебати з ендецією давали можливість пояснити поточну політичну ситуацію і акцентувати увагу на підтримці державних органів у Варшаві. Основні аргументи сторін у ході дискусії, що відбулась у Житомирі 30 квітня 1917 року між Є. Старчевським, Р. Кноллем і В. Верчаком висвітлено у пресі (Ze Związku Demokratycznego, 1917, s. 1).

Однак, ідейні протиріччя і боротьба консервативного-націоналістичного та ліберально-демократичного таборів привели до сецесії польських демократів на III польському з'їзді у Києві у червні 1917 року і розколу польських політичних сил (Zjazd przedstawicieli organizacyi, 1917, s. 3). Польські ліберально-демократичні сили в Україні об'єднали демократичні групи й утворили партію Польський Демократичний Централ (ПДЦ) [Polska Centrala Demokratyczna]. Її почесним керівником обрано Євгенія Старчевського (Jabłoński, 1948, s. 38). Польські демократи в Україні виступили проти політики ендеків, які переважали у Польському Виконавчому Комітеті на Русі. Їх принципова позиція полягала у необхідності вирішувати польські справи в Україні, а не питання загальнопольської політики та визнати діяльність польських органів влади у Варшаві. Демократично-незалежницький табір виступив проти творення ПВК «польської екстериторіальної державності», прийняття «Статуту польського населення на Русі», підтримав українську владу, увійшовши в урядові структури.

Виступаючи проти політики і засадничих ідей партії Національних демократів, вважаючи їх шкідливими з точки зору політичного прагматизму, лідер демократів зібрав видані раніше у пресі статті і опублікував у червні 1917 року книгу *До відбудови* [Ku odbudowie]. Ця праця стала програмним документом ПДЦ. Є. Старчевський виступав ідейним натхненником, теоретиком польського ліберально-демократичного табору в Україні. На відміну від ПВК на чолі з ендеком І. Бартошевічем, який відмовився від співпраці з УЦР, польські демократи після перетворення УЦР у парламент підтримали її входженням до Секретаріату польських справ (Jabłoński, 1948). Таким чином забезпечувалось представництво поляків в органах влади і захист їх прав та інтересів в Україні.

Необхідність осягнення сутності змін, що відбувалися, проведення об'єктивного аналізу суспільних подій в Україні стали мотивом до написання Є. Старчевським праці *Польське життя в Україні* [Życie polskie na Ukrainie], що вийшла друком у вересні 1917 року. У ній показано практичні результати польського громадсько-політичного

життя в Україні в поєднанні з теорією державотворення, заперечення популістських гасел і бездумного їх наслідування масами. Головним об'єктом критики виступала політика ендеків, яких він звинувачував у поширенні гасел націоналізму і дешевого патріотизму, сіяння зерен національної ненависті між народами.

Прихід до влади більшовиків у Росії, поширення ними популістських соціалістичних гасел, війна радянської Росії з УЦР та підписання Брестського миру докорінним чином змінили ситуацію. Після перевороту і приходу до влади у квітні 1918 року гетьмана Павла Скоропадського міністерство польських справ було скасоване і відповідно офіційна можливість захисту прав поляків в Україні. У квітні 1918 року Старчевський виїхав до Варшави, залишаючись у тісному зв'язку з політичним життям в Україні. Одночасно стараннями Є. Старчевського разом зі Станіславом Радзивіллою, Юзефом Красіцьким, Яном Токажевським-Карасевичем, Леоном Третьяком і Станіславом Ваньковичем у Києві було засновано Союз Діяльної Національної Політики [Związek Czynnej Polityki Narodowej], який 28 травня 1918 року висловив подяку Регентській Раді за лояльну позицію щодо України гетьмана Павла Скоропадського і бажання налагодити дружні стосунки з Польщею (Zięba, 2004, s. 283).

У Варшаві Євгеній Старчевський разом з Станіславом Стемповським та Мечиславом Міцкевичем від імені Демократичного Централу брав участь у засіданнях Польського Виконавчого Комітету на Русі, який перебрався туди у повному складі і мав свій офіс по вул. Хмельній 5. Він складався з 12 осіб, по 3 з чотирьох політичних угруповань: Об'єднання Національної праці [Stronnictwo Pracy Narodowej] (консерватори), Народової Демократії [Narodowej Demokracji] (ендеки), безпартійних (криптоендеки) і з Демократичної Централі [Polskiej Centrali Demokratycznej] (Stempowski, 1972, s. 66).

Заслуговує на увагу його діяльність на міжнародній арені. Після утворення Бюро конгресових справ [Biuro Prac Kongresowych] на чолі з Францішеком Пулаським у грудні 1918 року Є. Старчевський став одним із експертів, тимчасово пов'язаним з польською дипломатією під час підготовки і проведення Паризької конференції. Ним пропонувалося створення нових інституцій для вирішення питань міжнародної політики, зокрема функцій Ліги народів (Dębski, 2012, s. 174).

У ході війни для поляків важливою була міжнародна орієнтація, визначення союзників і створення основи для відродження польської держави. Польський демократичний табір в Росії і в Україні орієнтувався на незалежницький табір ППС-фракції на чолі з Ю. Пілсудським і відповідно на австрійсько-німецький блок. У

1918 році. Є. Старчевський обґрунтував необхідність такого рішення у праці *Польща і центральні країни* [Polska a państwa centralne]. У ній він критикував ендецію за проросійську позицію, апелював до своїх попередніх характеристик Росії, як колосу на глиняних ногах, наводив вислови відомих поляків про сутність російської політики і різницю між польською і російською душею. Як висновок, пропонував польським політикам стати на сторону Німеччини, вважаючи, що її жахлива експансіоністська політика повинна змінитися (Starczewski, 1918, s. 21).

У 1919 році Старчевський активно занурився у політичну діяльність, увійшов до складу організаційного комітету нового угруповання – Союзу Польської Демократії (СПД) [Związku Demokracji Polskiej], утвореного 09 листопада 1919 року у Варшаві, яке об'єднало Лігу Польської Державності [Liga Państwowości Polskiej] і Польського Демократичного Комітету [Polski Komitet Demokratyczny] і мало амбіції створення сильного демократичного табору на польських землях. Разом з Р. Кноллем підтримував контакти з Ю. Пілсудським. Незабаром був призначений помічником начальника юридичного відділу МЗС Шимона Рудстейна. На його квартирі часто збиралися польські демократи, яким вдалося виїхати з України. Разом зі Станіславом Стемповським і Мечиславом Міцкевічем вони репрезентували СПД в інституції, що була утворена на початку 1919 року у Варшаві – Сеймовій Делегації Польського Виконавчого Комітету на Русі [Delegacja Sejmowa PKW na Rusi]. З ініціативи Є. Старчевського відбувались конференції з працівниками посольства УНР (Stempowski, 1972, s. 80).

Наприкінці листопада 1919 року отримав посаду почесного судді в Окружному суді м. Луцька. Коли на початку 1920 року за наказом Ю. Пілсудського було утворено Комісаріат Волинської землі і Подільського фронту [Komisariat Ziemi Wołyńska i Frontu Podolskiego] став заступником головного комісара Антонія Мінькевіча, а після арешту останнього виконував його обов'язки до ліквідації Комісаріату 29 вересня 1920 року і брав участь в Ліквідаційній комісії. Отримавши досвід управлінської діяльності та спостерігаючи за діяльністю урядових структур Старчевський видав у 1922 році ще одну книгу *Наші уряди* [Nasze rządy], в якій він розкрив і поглибив підняті раніше теоретичні питання суспільної еволюції, вплив держави на суспільство і зазначив недоліки влади в роботі державних органів, зокрема в управлінні східними землями.

У наступні роки Є. Старчевський продовжував діяльність у Союзі Поляків Волинської землі і залишався головою Товариства Східних Кресів. У 1923 році Старчевського обрано до складу Державного Трибуналу [Trybunału Stanu], головою

Комісії законодавства для Східних земель [Komisji Wniosków Ustawodawczych dla Ziemi Wschodnich] при Президії Ради Міністрів. У квітні 1924 року уряд Владислава Грабського запросив його разом зі Станіславом Грабським, Генриком Лоевенхезом і Станіславом Тугуттом до т.зв. Комісії чотирьох при МЗС [Komisji Czterech]. Таким чином, маючи ґрунтовну історичну та юридичну освіту, широку ерудицію та практичний досвід політичної і громадської діяльності Є. Старчевський був одним із активних учасників творення основ польської держави. У березні 1927 року він несподівано помер у потягу, повертаючись з Ніцци (Zięba, 2004). Вже після смерті була видана його остання книга *Марення минулого* [Złudzenia przeszłości] як продовження історичної монографії *Можновладство на тлі історії: історичні нариси* [Widma przeszłości: szkice historyczne].

Суспільно-політичні погляди

Добре освічений, ерудований, тверезо мислячий молодий Євгеній Старчевський свої погляди на суспільний розвиток виклав у 1905 р. у праці *Еволюція майбутнього*. Це співпало із загальним громадським піднесенням в добу революційно-демократичних змін. У вирішенні питань еволюції людського розвитку Є. Старчевський виходив із засад прагнення особистості до реалізації власної сутності та здобуття щастя, відчутти яке можна було завдяки володінню такою цінністю як свобода. Він зазначає, що «свобода – то найбільший скарб, без якого не можна пізнати щастя» (Starczewski, 1905, s. 20). Поняття польськості публіцист пов'язує із місією поляків поширювати свободу, толерантність і справедливість (Starczewski, 1916, s. 26).

Праця значною мірою є теоретичною, баченням майбутнього на основі попередньої історії Польщі й втіленням у життя демократичних ідей. Аналізуючи причини занепаду Речі Посполитої він визначив, що вони мали зовнішнє походження, а внутрішня нездатність була допоміжним і другорядним чинником (Starczewski, 1916, s. 11). До останніх він зараховував ліквідацію рівноваги між суспільними групами, повне знищення третього стану, пов'язане з ним питання переваги євреїв у містах, а також надмірне обтяження селян. Це привело до всевладності шляхти, щораз темнішої, все більше зіпсованої і самолюбної (Starczewski, 1905, s. 149).

Для пошуку найкращих шляхів відродження держави треба розуміти окрім причин її зникнення, також особливості характеру польського народу, історичний шлях розвитку та політику загарбників, що розібрали її землі, досвід інших країн у відновленні державності, можливі варіанти розвитку подій. У роботі автор розглядав

взаємовідносини держави і суспільства, засади функціонування громадянського суспільства і необхідність дотримання їх рівноваги. Враховуючи недосконалість людської натури, об'єктивних обставин та суб'єктивних бажань він застерігав від бездумного і безкритичного прийняття натовпом релігійних, національних, цивілізаційних, гуманітарних питань, що служитимуть регресу (Starczewski, 1905, s. 25).

Аналізуючи особливості національного характеру народів – поляків, українців, литовців, Старчевський підкреслював відмінності польської і російської душі, сформованої на різних засадах – ставленні до особистості і свободи. У світлі нових завдань, що будуть стояти перед незалежною Польщею, інтелектуал наголошував на приналежності польського народу до західної цивілізації. Це, насамперед, підпорядкування держави потребам особистості на відміну від східної цивілізації, що ставить ідею підкорення всіх особистих прагнень державі (Starczewski, 1916, s. 29). Він наголошував, що «Польща несла на схід європейську цивілізацію, засади особистої свободи і громадянські права, у той час як Росія представляла тип авторитарної держави з сильною владою, де особиста свобода і громадянські права не мали навіть назви» (Starczewski, 1916, s. 26).

На практиці у політичному житті Старчевському доводилося вести боротьбу з ідейними противниками з партії Національних демократів. Тому у своїх статтях він звертав увагу на недоліки національного характеру поляків, зокрема розвинутий індивідуалізм. Разом з недостатньою логікою і слабкою волею це створювало загрозу громадському життю. Він застерігав політиків від настроєвості і чуттєвості і закликав керуватися розумом у визначенні стратегії і прийнятті рішень. Політик звинувачував ендецьких керівників у докринерстві, теоретизуванні і занедбанні досвідом (Starczewski, 1916, s. 102).

Знаючи, яку важливу роль у польському суспільстві відігравала католицька церква, Старчевський все ж висловив прогресивну, як на той час думку, що «релігійні питання стануть особистою справою кожного, а суспільство і держава відійдуть від усякої єдності з церквою» (Starczewski, 1905, s. 44). Автор передбачав перешкоди, що стоятимуть на шляху розділення церкви і держави, а також церкви і школи. Але вирішення цих питань вважав неминучими, оскільки такі інституції мають розвиватися у співпраці, а не у підпорядкуванні одна одній. Разом з тим, утвердження релігійної толерантності не означало боротьби з костелом. Для збереження польської ідентичності, стикаючись на сході з відмінним світом, поляки повинні були триматися католицької церкви і польської мови (Starczewski, 1916, s. 34).

У вирішенні мовного питання, розвитку або зникнення тієї чи іншої мови публіцист заглядав у майбутнє, вважаючи, що має наступити повна толерантність, коли мова перестане бути прірвою між людьми. На його переконання усілякий мовний примус є несправедливим і є замахом на внутрішню свободу. Йому здавалося, що у майбутньому розвинутому суспільстві має існувати одна міжнаціональна мова. Він виділяв дві сторони питання, що загострювали міжнаціональні стосунки – практичну і психологічну, вважав ці питання складними для розв'язання (Starczewski, 1905, s. 87). Разом з тим, наголошував на тому, що польська мова є ознакою польської ідентичності і її треба берегти і удосконалювати в умовах бездержавності. У праці *До відбудови розвитку мови і писемній анархії*, що шкодила її здоровому розвитку було присвячено окремий розділ (Starczewski, 1917a, s. 199).

Значну увагу публіцист приділив питанням розвитку таких важливих суспільних інституцій як звичаї, родина, сім'я (Starczewski, 1905, s. 39). Бачення ним різних форм сім'ї у майбутньому – церковної, цивільної, контрактної, різних форм стосунків між чоловіком і жінкою, ми спостерігаємо сьогодні, як норму співжиття у сучасному демократичному суспільстві. У своїх працях він піднімав проблеми індивідуального щастя, почуттів і чеснот чоловіка і жінки у межах сім'ї і суспільства (Duda, 2015, s. 108).

Початок XX століття характеризувався значним поширенням і привабливістю соціалістичних ідей, створенням різноманітних теорій, організацій і партій соціалістичного спрямування. Однак, Старчевський розглядаючи економічний розвиток та питання забезпечення добробуту мас, пророчо вважав, що доктрина соціалізму виявиться утопією на практиці. Здоровий глузд підказував, що реалізація гасла «свобода, рівність, братерство» є неможливою, оскільки рівність нівечить свободу, а повна рівність людської праці є недосяжною, до того ж одержавлення остаточно знищить особисте «я» людини (Starczewski, 1905, s. 32). Розглядаючи взаємозв'язок понять рівності і свободи в суспільстві публіцист зазначав, що боротьба цих двох засад приводить до прогресу і людських трагедій. Демократія прагне як рівності, так і свободи, тому від компромісу між ними і розумного їх поєднання залежить успіх і здоров'я суспільства (Starczewski, 1912, s. 20). Людські маси охоче сприймають ці поняття в одному гаслі, що потім приводить до трагедій найкривавіших революцій з однієї сторони і до тиранії з іншої (Starczewski, 1917a, s. 10).

В достатньо короткий час теоретичні викладки соціалістичної теорії стали практикою життя з приходом до влади більшовиків у Росії. Після відродження польської держави питання економічних засад її розвитку стали надзвичайно актуальними.

Старчевський відзначав, що після поступового відходу двох крайнощів – з однієї сторони соціалістичного напрямку, з другої – консервативно-клерикально-націоналістичного, у Польщі виявилася величезна кількість людей, яка складалася з широких народних мас, вирваних війною з попередньої байдужості, яка не довіряла як соціалістам, так і націоналістам і хотіла створити нову Польщу (Starczewski, 1922, s. 15).

У зв'язку з цим Старчевський розглядає питання приватної власності. Виходячи з інтересу широких мас, ліквідація права власності не була бажаною, оскільки б втягнула населення в державну або комуністичну неволю з його бюрократичним апаратом і знищенням усілякої підприємливості. Тому, згідно з духом часу автор пропонував відійти від розуміння приватної власності як суб'єктивної влади в традиції римського права і перейти до користування поняттям мандатного права приватної власності, наданого власнику суспільством (Starczewski, 1922, s. 17). Треба звернути увагу на проникливість Старчевського у розумінні сутності суспільних явищ, і його вміння поєднувати теоретичні знання в історичному розрізі з практичними потребами життя.

Є. Старчевський розглядав еволюцію людського суспільства у трьох напрямках: міжнародному, внутрішній децентралізації і розвитку різноманітних асоціацій. Цілком сучасною і реалізованою є висловлена Старчевським думка про необхідність об'єднання держав у щораз більші конгломерати аж до створення Об'єднаних європейських штатів. Тобто ідея створення Європейського союзу була висловлена ним ще на початку XX століття. Він припускав, що це вирішило б питання мілітаризму, тобто втілення ідеї загального миру та роззброєння або ж, принаймні, спрямувало людство у це русло (Starczewski, 1905, s. 48). Мислитель вважав, що без утворення Ліги Народів і зміни основ управління міжнародною політикою, відроджена Польща не має шансів на існування, зокрема якщо зважати на ворожість сусідніх держав (Dębski, 2012, s. 173).

Надзвичайно складним і актуальним було питання міждержавних і міжнаціональних відносин та визначення кордонів відродженої польської держави. У цьому контексті цінними є його ідеї щодо втрати значення гасел історичного права та права власності до певних територій і до гегемонії в них певних національностей, що виходили з нинішнього або попереднього права власності; етнографічна ідея, тобто привілей однієї нації над іншою, що виникає з її переважаючої кількості; ідея вищої культури, тобто претензія на перевагу одних національностей над іншими; ідея більшості, коли меншість повинна підпорядковувалась більшості (Starczewski, 1905, s. 149). Такі гасла він називав антицивілізаційними, що обмежували свободу особистості та сіяли ворожнечу у стосунках між людьми.

Одна з причин занепаду Речі Посполитої, на яку вказував Є. Старчевський, це вихід її за етнографічні межі на сході країни та втрата етнографічних земель на заході. Ця думка є надзвичайно важливою вже для майбутніх поколінь, оскільки сприйняти її тодішнім політикам було дуже непросто. У своїх аргументах автор виходить із ідеї прав народів на власний політичний розвиток. Він пише, що «ми часто хвалимось нашою місією на сході, поширенням західної цивілізації і створенням християнського підмурку. Однак, місія кожного народу полягає, насамперед, у власному розвитку на здорових і нормальних засадах, а це не може мати місця, коли народ кидає частину власних садіб і здобуває собі чуже» (Starczewski, 1912, s. 60).

Старчевський усвідомлював нові ознаки своєї епохи, зокрема демократизацію суспільств і зростаючу роль народних мас, а не вищих класів. Тому чітко розумів, що не може бути відродження і повторення старої Речі Посполитої. Він передбачав, що українці й литовці почнуть боротьбу за своє національне буття, і тому будуть вороже налаштовані проти поляків (Starczewski, 1912, s. 200). У цій ситуації наголошував, що «треба остерігатися двох речей – загарбницького націоналізму і втрати нашої національності на кресах». Однак, у разі здобуття власної держави українцям і литовцям необхідно буде забезпечити їх права. Місія поляків на східних кресах, на думку автора мала бути спрямована на захист польської національності, інтересів і поширення засад національної рівноправності і усілякої толерантності (Starczewski, 1912, s. 315).

Дуже важливими є розглянуті Старчевським питання щодо територіальної цілісності і кордонів майбутньої польської держави. Є. Старчевський припускав, що об'єднання польських земель мало відбутися і цей процес розпочнеться з Королівства Конгресового, збільшеного як тільки можливо за рахунок етнографічних польських земель, поєднаних з іншими польськими землями, якщо не політично і економічно, то принаймні культурно. А в землях, які не зможуть бути приєднані до Польщі треба було забезпечити національну автономію. У праці він розглядав принципи визначення території і кордонів Польщі. Для окреслення польської землі треба було керуватися не історичним, а етнографічним принципом. На його думку, до етнографічних належали ті території, де поляки складали більшість. Демократ виступав проти приєднання до Польщі непольських етнографічних територій, оскільки кожен народ має право на самовизначення. А для того, щоб створити федерацію треба було мати достатньо сил, яких у Польщі тоді не було (Starczewski, 1916, s. 42).

У виданій пізніше праці *До відбудови* Є. Старчевський передбачав боротьбу за державну належність земель, зокрема не бажання Прусії віддавати забрані землі чи

прагнення Холмщини відокремитися. Повертаючись до питання післявоєнного облаштування світу він застерігав поляків від почуття помсти і ненависті до своїх кривдників і необхідності підтримувати із сусідами добрі стосунки (Starczewski, 1917, s. 153). Важливим є положення, що до польської держави могли б бути приєднані околиці з українським народом на захід від Бугу і Сяну, але не може бути мови про приєднання таких міст як Вільно і Львів, оскільки вони лежать в межах безсумнівно непольських територій і є їх історичними столицями (Starczewski, 1917, s. 165). Треба віддати належне польському демократу за подібні думки, які випередили час на 50 років і стали зрозумілими і світоглядними вже для Є. Гедройця і його школи та для сучасних політиків. На це положення Старчевського звертав увагу дослідник цього періоду Г. Яблонський у 1948 році і сучасні історики, зокрема С. Дембський (Dębski, 2012, s. 172). Цілком ймовірно, що його погляди формувалися під впливом передових діячів того часу, зокрема американського президента В. Вільсона.

Під час Української національної революції, незважаючи на ще юридично невизначене становище України, незаперечним було визнання польським ліберально-демократичним табором в Україні господарями краю українців. Політик і публіцист відповідно до раніше задекларованих ідей писав, що «поляки вважають слушним права українського народу до державотворення при забезпеченні прав поляків, як культурної і впливової національної меншості, і раз назавжди повинні відкинути думку про те, що тут могли б запанувати стосунки часів колишніх» (Starczewski, 1917b, s. 14).

Відзначаючи прогресивність його думок і практичної діяльності, треба сказати, що під тиском політичних обставин у подальшому вони коригуються. Автор вказує, що поляки не повинні зрікатися здорової національно-культурної експансії, і тим більше стану володіння. Після утворення незалежної польської держави, його участі у роботі урядових структур і насамперед визначення її східних кордонів, Старчевський приймає і підтримує включення Східної Галичини, Холмщини і Західної Волині до Польщі як реальність і розумну доцільність. Проте від своїх демократичних поглядів про визнання прав національних меншин він не відходив. Є. Старчевський включається у практичну роботу управлінських структур, будучи заступником голови Комісаріату Волинської землі і Подільського фронту. У праці *Наші уряди*, виданій у 1922 році вказує на низку помилок центральної влади в управлінні приєднаними землями (Starczewski, 1922, s. 116).

Остання праця Євгенія Старчевського *Марево минулого* вийшла після смерті відомого публіциста і була надрукована без будь-яких змін. Це історичні нариси, які

стали продовженням його історичної монографії *Можновладство на тлі історії до кінця XVII ст.* [Możnowładztwo polskie na tle dziejów do końca XVII w.], що вийшла у 1914 році. У передмові Болеслав Лютомський відзначив, що «автор мав рідкісний таланти політичного письменника, який в історичних студіях шукав підказок державній політиці, прагнув пізнати сильні і слабкі сторони минулого, щоб винести з них науку» (Starczewski, 1929, s. XIII).

Висновки

Євгеній Старчевський поєднав у своїй особі реалізовані сутності історика, юриста, політика, публіциста, державного і громадського діяча. Польський демократ, який народився, сформувався і був тісно пов'язаний з польським громадсько-політичним життям в Україні в добу кардинальних суспільних змін до сьогодні є недостатньо відомим і вивченим. Його науково-публіцистичний доробок вартий уваги науковців. Особливу увагу заслуговують суспільно-політичні погляди публіциста, які випередили час і потребують глибшого дослідження. Вони викладені в його історичній монографії, низці публіцистичних праць та статей. Одна з головних проблем, яку розглядає Є. Старчевський присвячена еволюції суспільного розвитку, в основі якої має лежати свобода особистості, що є мірилом щастя кожної людини. Як мислитель і політик він вважав оптимальним типом взаємодії держави і суспільства, баланс між сильною владою і громадянським суспільством, подолання недоліків національного характеру поляків, зокрема індивідуалізму, безкритичності мас, настроєвості і доктринерства політиків. На його переконання майбутній розвиток суспільства передбачав також релігійну та мовну толерантність, відділення церкви від держави і школи від церкви, зміну відносин між чоловіком і жінкою в межах сім'ї, її ролі у суспільстві та розширення прав і можливостей жінок.

Значну увагу Старчевський приділив розвитку соціалістичних ідей, наслідки від реалізації яких вважав катастрофічними. Відзначаючи протилежну сутність об'єднаних в одне гасло понять рівності і свободи, яке використовували комуністи, закликав до пошуку розумного компромісу між ними. У післявоєнний час в нових умовах незалежної польської держави обґрунтував збереження приватної власності, але з новим суспільним трактуванням. Прогресивними були його погляди на зміну засад та інституалізацію міжнародних відносин, що передбачали об'єднання європейських країн на зразок нинішнього Європейського Союзу. У вирішенні питань міжнаціональних

відносин та визначенні кордонів закликав користуватися етнографічним принципом та забезпеченням прав національних меншин.

Суспільно-політичні погляди та громадсько-політична діяльність Є. Старчевського сприяли становленню незалежної польської держави, утвердженню демократичних принципів у суспільному житті та на міжнародній арені, нормалізації міжнаціональних та міждержавних відносин, побудові нового гармонійного суспільства.

Bibliografia

- Dębski, S. (2012). Liga Narodów i instytucjonalizacja polityki międzynarodowej a interes Polski : uwagi Eugeniusza Starczewskiego z marca 1919 r. *Arcana : kultura, historia, polityka*, 2012 (6), ss. 169–180.
- Duda, M. (2015). Obywatel bez płci: publicystyka Eugeniusza Starczewskiego na początku XX wieku. W A. Zawiszewska, & Sz. P. Kubiak (Red.), *Postscriptum: Wielka Wojna – ważne sprawy – zwykli ludzie* (ss. 105–116). Uniwersytet Szczeciński, Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- Epsztein, T. (2010). Eugeniusz Starczewski, ziemianin z Wołynia, autor i wydawca „Przewodnika po Europie”. W H. Łaszkiewicz (Red.), *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie IV: ziemianie w podróży* (ss. 408–423). Wydawnictwo Werset, Lublin 2010.
- Jabłoński, H. (1948). *Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917–1918*. Wydawnictwo Warszawa.
- Paszkowski, E. (1916, grudzień 4). Neutralność. *Dziennik Kijowski*, 1.
- Polski Związek Demokratyczny. (1917, marzec 26). *Dziennik Kijowski*, 1.
- Starczewski, E. (1905). *Ewolucja przyszłości: myśli na dobre*. Wydawnictwo Kraków: skł. gł. w księg. G. Gebethnera.
- Starczewski, E. (1912). *Sprawa polska*. Wydawnictwo Kraków: Gebethner i S-ka.
- Starczewski, E. (1916). *Nasze sprawy*. Wydawnictwo Kijów: L. Idzikowski.
- Starczewski, E. (1917a). *Ku odbudowie*. Wydawnictwo Kijów: Skład Główny w Księgarni N. Gieryna.
- Starczewski, E. (1917b). *Życie polskie na Ukrainie*. Wydawnictwo Kijów: skł. gł. N. Gieryn.
- Starczewski, E. (1918). *Polska a państwa centralne*. Wydawnictwo Kijów: skład główny Księgarnia N. Gieryna.
- Starczewski, E. (1922). *Nasze rządy*. Wydawnictwo Warszawskie.
- Starczewski, E. (1929). *Widma przeszłości: szkice historyczne*. Wydawnictwo T-wa Kresów Wschodnich.

Stempowski, S. (1972). Ukraina (1919–1920). *Zeszyty historyczne*, 1972(21), 64–88.

Zebranie organizacyi polskich. (1917, marzec 7). *Dziennik Kijowski*, 1.

Ze związku Demokratycznego. (1917, maj 10). *Dziennik Kijowski*.

Zięba, A. (2004). Starczewski Tomasz Eugeniusz Marceli (1862–1927). W *Polski Słownik Biograficzny* (T. XLII), (ss. 281–284). Wydawnictwo Instytut Historii PAN.

Zjazd przedstawiceli Organizacyi polskich na Rusi. (1917, czerwiec 23). *Dziennik Kijowski*.

Socjo-Political Views and Public-State Activity of the Polish Democrat Eugene Starchevski

Summary

The article analyzes the socio-political views of one of the leaders of the Polish democratic camp in Ukraine in the first decades of the 20th century. Eugene Starchevski. His role and significant influence on the development of events and the life of the Polish community in Ukraine during the revolution of 1917 and the processes of state formation are noted. The ideas of the Polish publicist, thinker, and democrat concerned the evolution of social development, solving religious, civilizational, and economic issues, the foundations of building a new state, changing the principles of international coexistence and its institutionalization, international relations, and defining interstate borders. The provisions proposed and substantiated by him were progressive and relevant; they contributed to the establishment of an independent Polish state, the establishment of democratic principles in public life and on the international arena, the normalization of inter-national and interstate relations, and the construction of a new harmonious society.

Keywords: Eugene Starchevski, social and political views, public life, state building, the First World War.

Суспільно-політичні погляди та громадсько-державна діяльність польського демократа Євгенія Старчевського

Резюме

В статті проаналізовано суспільно-політичні погляди одного з лідерів польського демократичного табору в Україні в перші десятиліття XX ст. Євгенія Старчевського. Відзначено його роль і значний вплив на розвиток подій та життя польської спільноти в Україні в період революції 1917 р. та процесів державотворення. Ідеї польського

публіциста, мислителя, демократа стосувалися еволюції суспільного розвитку, вирішення релігійних, цивілізаційних, економічних питань, основ побудови нової держави, зміни принципів міжнародного співжиття та його інституалізації, міжнаціональних відносин та визначення міждержавних кордонів. Запропоновані й обгрунтовані ним положення були прогресивними і актуальними, сприяли становленню незалежної польської держави, утвердженню демократичних принципів у суспільному житті та на міжнародній арені, нормалізації міжнаціональних та міждержавних відносин, побудові нового гармонійного суспільства.

Ключові слова: Євгеній Старчевський, суспільно-політичні погляди, громадсько-політичне життя, державотворення, Перша світова війна.